

Dr Hans Ottomeyer
Andrej Vujnović, M. A.
Dr Anthony D. Buckley
Nataša Perić
Mirjana Menković, M. A.
Dr Hans-Martin Hinz
Lidija Nikočević
Suzana Milovanović
Anastasia Kastriti
Dragiša Kostić
Dr Vesna Marjanović
Dr Olga Manojlović Pintar, Dr Aleksandar Ignjatović
Dr Geoff Cubitt
Dr Ross Wilson
Dr Kalliopi Fouseki
Dr Laurajane Smith

Muzeji kao mesta pomirenja **Museums as places of reconciliation**

Marcia Scantlebury Elizalde
Dr Mladenko Kumović
Toimi Jaatinen
Dragan Cvetković
Marie-Paule Jungblut
Nataša Mataušić
Silvija Krejaković, Nenad Đorđević, Nenad Antonijević
Dr Ljiljana Gavrilović
Dubravka Peić Čaldarović, M. A.
Veseļinka Kastratović-Ristić
Marinos Kahrilas
Janko Vračar

Muzeji kao mesta pomirenja

Museums as places of reconciliation

Zbornik radova sa 8. kolokvijuma Međunarodne asocijacije
istorijskih muzeja

Proceedings of the 8th Colloquium of the International
Association of Museums of History

Beograd, 24-27. septembar 2008.
Belgrade, September 24-27, 2008

Muzeji Beograda i koncept suočavanja sa prošlašću

Dr Olga Manojlović Pintar, Institut za noviju istoriju Srbije
Dr Aleksandar Ignjatović, Arhitektonski fakultet
Univerziteta u Beogradu

Kada je 17. marta 2006. godine u holu Muzeja istorije Jugoslavije u Beogradu telo Slobodana Miloševića bilo izloženo javnosti – posle bezuspešnih pokušaja da se kovčeg javno prezentuje u nekom drugom prostoru – pokrenuta je lavina važnih pitanja u srpskom društvu. Od akutnih problema percepcije Međunarodnog tribunala za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, pa sve do pitanja ideološkog i političkog nasleđa Miloševićevog režima, ona su odjekivala javnim prostorom u kome nije postojalo ni ti volje ni ti prinude da se o njima raspravlja objektivno i racionalno. Međutim, problematično pitanje sahrane bivšeg predsednika Srbije i Jugoslavije koji je ostao upamćen kao svojevrsni galimatijas u političkom i kulturološkom pejzažu Evrope 21. stoleća, samo je utvrdilo već postojeće razlike u poimanju prošlosti i odnosa prema njoj. Štaviše, ne samo razlike naspram traumatične recentne prošlosti – čiji je simboličan sažetak predstavljalo telo autokratice izloženo u muzeju, već prema teškom i traumatičnom istorijskom nasleđu Srbije i mestu te baštine u savremenom identitetu srpskog društva.

Već i sama činjenica da je telo bivšeg predsednika države bilo moguće izložiti u muzeju predstavlja simptom jednog ozbiljnog stanja u kome se nalazi srpsko društvo. Ne samo u pogledu odnosa prema instituciji muzeja – i to muzeja koji je 1996. godine nastao fuzijom Muzejskog kompleksa Josip Broz Tito i Muzeja revolucije, upravo u vreme kada je Miloševićeva politička karijera bila u zenitu – već je sam taj bizaran čin rečito govorio o nerazjašnjenom, kontroverznom i problematičnom odnosu društva prema nasleđu Jugoslavije, socijalizma i procesima njihovog ustoličavanja, transformacije i, konačno, dezintegracije. Uprkos oštrm protivljenju uprave, Muzej je državnim aktom, donesenim preko noći, pretvoren u kapelu: „Odlukom bez predsedana u istoriji kulturnih institucija na prostoru Srbije i grada Beograda, narušen je ne samo integritet institucija kulture već i njihova svrha, ako ne i pojam kulture. Najoštrije protestujući kao direktorka, čovek i građanka ove zemlje, zahtevam da javnost i Vlada Srbije rea-

guju na akt koji narušava autonomnost kulturne institucije, kulture uopšte i u skaradnom smislu ih uvodi u dnevopolitičku funkciju“ – istakla je u saopštenju za javnost tadašnja direktorka Muzeja.

Zanimljivo je što je ovim činom bez presedana u istoriji iznova aktuelizovan nekadašnji Muzej 25. maj, kasnije preimenovan u Muzejski kompleks Josip Broz Tito – mesto sećanja koje je bilo u središtu javnog diskursa tokom postojanja socijalističke Jugoslavije, a koje je poznih osamdesetih godina 20. veka medijska i kulturna politika toga vremena gotovo sasvim potisnula iz društvenog i političkog pejzaža Srbije. To je, po svoj prilici, bio najjasniji primer izmenjene i nestabilne društvene klime i značajnih promena koje su ubrzo usledile. Samo su groteskne epizode iz devedesetih godina 20. veka – kao što je bilo demonstriranje Vojislava Šešelja sa glogovim kocem ispred Muzeja, a zatim i odluka porodice Slobodana Miloševića da dvorište svoje nove vile nelegalno proširi na račun muzejskog kompleksa – na kratko ovu instituciju vraćale u fokus javnosti.

Činjenica da je društvo omogućilo i dopustilo da glavni protagonisti tih dramatičnih promena postane centralni eksponat one iste institucije koja je i devalvirana i detronizovana za vreme njegove duge vladavine, naizgled je sasvim ironična. Iako su javni diskursi tokom devedesetih godina 20. stoleća bili zasićeni ideologijom nacionalizma, država je u svom imenu čuvala jugoslovenski naziv (Savezna Republika Jugoslavija), a političke elite koristile jezik koji je konotirao univerzalne i supranacionalne vrednosti socijalizma i jugoslovenstva – npr. Socijalistička partija Srbije (SPS), ili Jugoslovenska levica (JUL). Izvesno je da je, na pragmatičkoj ravni, postojala paradoksalna koegzistencija isključujućih koncepta istorije i modela identiteta – svojevrsni ideološki dualizam supranacionalnog i nacionalističkog, univerzalnog i partikularnog.

U tom smislu, čin izlaganja Miloševićevog tela kao svojevrsnog eksponata u Muzeju istorije Jugoslavije dobija sasvim drugu dimenziju. On svedoči o potrebi društvenih elita da kompleksno i nerazrešeno nasleđe prošlosti distancira od kritičkog preispitivanja, kao i da održi preovlađujuće modele nacionalnih vrednosti bazirane na nacionalističkim uverenjima u martirstvo srpske nacije i pogubnu istorijsku ulogu komunizma i jugoslovenstva za srpski narod. Činjenica da je upravo ovaj muzej postao jedino

pogodno mesto za funerarnu kapelu autokrate tako kompleksnog ideološkog profila, dovoljno svedoči o održavanju specifičnog ideološkog modela identiteta zasnovanog na ekskluzivističkoj viziji zajednice i nerazjašnjenjima u relaciji ne samo prema prošlosti već i spram univerzalnih vrednosti, socijalizma i sekularizma – koji su, iako u degenerisanom obliku, ipak opstajali sve vreme Miloševićeve vlasti u Srbiji.

Međutim, ono što je za nas mnogo značajnije kada govorimo o mestima muzeja u topografiji kolektivne memorije u Beogradu jeste jedna druga instanca pomenutog govora direktorke Muzeja istorije Jugoslavije. Sintagma „autonomija institucije kulture“, koju je direktorka koristila kako bi istakla potrebu da se kultura distancira od politike, svedoči o temeljno važnom, sveprisutnom i podrazumevajućem konceptu i kulture i toposu muzeja kao institucije u njenom prezentovanju. Simptomatično je, u ovoj izjavi, izdvajanje kulture i kulturnih institucija kao nekog višeg korpusa koji nikako ne sme i ne može biti sveden na dnevno-političku upotrebu. Upravo je, međutim, izlaganje Miloševićevog tela u holu Muzeja svedočilo o političkoj kulturi koja se legitimisala kroz određenje prema prošlosti i kao takva kreirala novi identitet pojedinca i kolektiva, o kulturi u kojoj je muzej kao ustanova izlaganja paradigmatičkih artefakata na paradoksalan način ispunio svoju funkciju.

Primer Muzeja istorije Jugoslavije predstavlja samo jedan od pokazatelja pozicije u kojoj se nalazi srpsko društvo – pozicije spram sopstvene prošlosti, spram sistema vrednosti koje fokus na prošlost podrazumeva i implicira, kao i (ne)postojanja dominantne paradigme istorije kao sastavnog i esencijalno važnog sadržaja u građenju kolektivnih identiteta u savremenosti. Činjenica da se njihova artikulacija permanentno suočava sa nerešenim problemom odnosa prema diskursu istorijskog sasvim je očita. Jedan od važnih pokazatelja tog problema već je sam pogled na današnje stanje muzejskih institucija u Beogradu. Zvanična internet prezentacija grada Beograda, u tom smislu, veoma pregledno predočava popis beogradskih muzejskih ustanova na kome se nalaze 3 umetnička muzeja, 17 kulturno-istorijskih, 12 memorijalnih muzeja i komemorativnih kolekcija, kao i sedam prirodno tehničkih muzeja. Ako činjenicu da konačna brojka muzeja u Beogradu (prema zvaničnom internet sajtu grada) prelazi četrdeset uporedimo sa vremenom sa početka 20. veka, kada su u Beogradu postojala četiri muzeja, lako za-

ključujemo da je tokom poslednjih sto godina broj muzejskih ustanova u gradu uvećan deset puta.

Simptomatično je, međutim, da nijedna muzejska ustanova nije otvorena posle 1989. godine i pada Berlinskog zida. Izuzetak predstavlja jedino Muzej genocida, koji je osnovan 1992. godine u jeku ratnih operacija na prostorima bivše Jugoslavije „radi trajnog sećanja na žrtve genocida nad Srbima“ uz uzgrednu ali važnu napomenu da se muzej može baviti i „prikupljanjem građe o genocidu nad Jevrejima, Romima i pripadnicima drugih naroda i nacionalnih manjina“ – napomenu koja dobro ilustruje ideološku pozadinu ovog čina. Bio je to ultimativni deo procesa u kome je ne samo konstruisan i pomno razrađen nacionalistički kult martirstva već je učvršćen i otklon od kritičkog i društveno odgovornog i refleksivnog suočavanja sa bremenom Drugog svetskog rata, holokaustom i kontekstom njegovog utemeljenja, prikazivanja i potiskivanja u našoj sredini.

Razlozi ove neobične pojave – da se nakon kraha pseudodemokratskog političkog sistema i formalne tranzicije u demokratiju nakon 5. oktobra 2000. godine niti jedan novi muzej u Beogradu nije otvorio – svakako leže u činjenici da je u socijalističkom periodu uloga muzeja i njihova brojnost bila veoma eksploatisana, te da je, možda, jednostavno nestao interes za istorijske muzeje kao mesta autentične predstave prošlosti. Kao i sve aktivnosti vezane za „masovni kulturni rad“, neminovno je i mesto muzeja izmenjeno sa nestankom socijalizma. Razume se, ovaj fenomen moguće je pratiti i u drugim sredinama Srednje i Istočne Evrope. Međutim, čini se da je u Srbiji njegov najvažniji uzrok mnogo kompleksniji, i to ne samo zbog konteksta građanskih ratova već pre svega zbog generalne osetljivosti spram problema koje otvara prošlost. U situaciji kada ni u srpskom društvu, ni među srpskom intelektualnom elitom ne postoji konsenzus po pitanju potrebe da se racionalno i odgovorno utvrde pravci tumačenja prošlosti, ovaj fenomen gotovo da ne iznenađuje.

Upravo u periodu kada je u sredinama Srednje i Istočne Evrope došlo do cvetanja muzeja komunizma, terora i diktatura, ali i do pokretanja inicijativa za otvaranje muzeja istine, ili tolerancije, kao i do pojave privatnih muzeja, koji su svedočili o alternativnim percepcijama prošlosti, u Beogradu je sa mukom održavan rad posto-

ječih muzejskih institucija. Takvo stanje, po svemu sudeći, nije bilo posledica samo opšteg siromaštva i nebrige za javnu kulturu. O tome svedoči podatak da do otvaranja novih muzejskih ustanova nije došlo niti posle političkih promena iz 2000. godine. Naprotiv, za posetioce su zatvorena najpre vrata centralne muzejske institucije – Narodnog muzeja, koji je zatvoren zbog renoviranja, ali bez jasnih naznaka kada će ono biti završeno. Slična je situacija i sa Muzejom savremene umetnosti i dugotrajnim preuređivanjem Muzeja Nikole Tesle. Zbog čitavog niza problema, neke od najznačajnijih muzejskih ustanova Beograda ni danas nemaju svoje stalne izložbene postavke, dok su neke od memorijalnih i komemorativnih kolekcija, iako zvanično otvorene za javnost, nezvanično praktično zatvorene. Da li je preteran zaključak da se radi o šokantnom i bez presedana primeru u kontekstu savremene Evrope?

Podatak da su zbog renoviranja istovremeno zatvorene centralne muzejske ustanove moguće je, razume se, tumačiti i kao konačnu odluku države da obnovi najznačajnije kulturne institucije (pored navedenih muzeja u Beogradu se trenutno renovira i Narodna biblioteka Srbije). Radovi na njihovom novom vizuelnom identitetu i programskoj koncepciji svakako su refleksija izmenjene društvene klime u kojoj je pitanje jasnog definisanja sistema simboličke prakse kao izvora identiteta dobilo značajno mesto. Već same inicijative da se pristupi ovim radovima svedoče o promeni u odnosu na vreme od pre dve decenije, kada su muzeji bili u središtu pažnje javnosti samo pod bizarnim okolnostima, poput onih vezanih za Muzej istorije Jugoslavije.

Međutim, činjenica da najvažniji muzeji Beograda postoje samo nominalno, da mnogi od njih nikada nisu imali galerijske prostore za izlaganje, kao i da se trenutne aktivnosti ovih institucija odvijaju i skromno i nezapaženo, predstavlja simptom jednog ozbiljnog problema s kojim se suočava srpsko društvo. Nepostojanje volje niti potrebe da se uspostavi čvrst i prepoznatljiv sistem vrednosti koji bi uključivao i samorefleksivnu valorizaciju i reprezentaciju prošlosti najvažniji je od njih. Sasvim jasna ilustracija toga jeste nepostojanje jasne izlagačke politike centralnih muzejskih institucija; kontroverzni karakter pomenutog Muzeja genocida, kao i permanentni pokušaji da se Muzej istorije Jugoslavije prevrednuje ili čak ukloni iz javnog diskursa itd. Sve ovo dodatno

osvetljava situacija unutar savremene historiografije u Srbiji u kojoj obitava paradoksalan pokušaj da se sublimiraju ili čak pomire istorijske uloge različitih protagonista iz nacionalne prošlosti – pre svega kroz diskurs revizionizma Drugog svetskog rata; potom, da se rastućem klerikalizmu pruži istorijsko opravdanje, kao i da se učini otklon od retkih, ali prisutnih pokušaja racionalne valorizacije istorije Jugoslavije. Zapravo, u takvoj intelektualnoj i društvenoj klimi, muzeji kao centralna mesta konstruisanja i prikazivanja i koncepta i slike prošlosti po svemu sudeći hotimice ostaju i zatvoreni i nemi. Marginalna pozicija u kojoj su se, na prelazu dva veka, ove institucije našle, najbolje svedoči o nemogućnosti srpskog društva da se suoči sa sopstvenom prošlošću i da se odredi prema svom kompleksnom istorijskom nasleđu.

Veoma je izvesno da je nepostojanje društvenog i političkog konsenzusa u društvu proizilazilo iz polifonije, ili čak anarhije oficijelnih istorijskih interpretacija. Dok su u brojnim bivšim komunističkim društvima u Evropi (re)interpretacije prošlosti i želje za formulisanjem jasne predstave prošlosti označile, u izvesnom smislu, osnov političke stabilnosti u vreme tranzicije, u Srbiji ni do danas nije uspostavljen sistem značenja, tumačenja i novih istorijskih diskursa. Razlozi za to, sa jedne strane, leže u formalnoj ideološkoj udaljenosti savremenih političkih elita, a sa druge u utemeljenosti rigidne političke prakse u nasleđene strukture dugog trajanja, koja je formirana u nedemokratskoj autoritarnoj tradiciji. Za razliku od zemalja nekadašnjeg Istočnog bloka, pa čak i nekih jugoslovenskih republika u kojima je došlo do drastičnog raskida sa simbolima komunizma – od spontanog vandalizma, do državno sponzorisanog uništavanja i uklanjanja iz javnog prostora i konsekventno do kreiranja novih kolektivnih sećanja, u Srbiji su simboli socijalizma i komunizma samo delimično uklanjani ili uništavani. Odnos prema njima pre je reflektovao tradicionalan nemar – proistekao iz nepostojanja kritičke tradicije u valorizovanju prošlosti, nego rezultat smišljene politike istorije koja je tragala za novim načinima valorizovanja prošlosti. Upravo zbog toga čini se da će trenutno stanje rekonstrukcije muzejskih ustanova trajati duže vreme i da ono nije isključivo vezano za tehničke probleme i poslovične finansijske teškoće.

Čini se da je neobično važno iznova istaći da je sa nestankom Miloševićeve ere preovlađujući politički i istorijski diskurs – naizgled sa-

svim paradoksalno – ostao u okvirima narativa mučeničke nacije i anahronog nacionalističkog koncepta tumačenja i valorizovanja prošlosti. Upravo je to i razlog zbog koga je i danas teško započeti proces suočavanja sa prošlošću u javnim diskursima. U traganju za opravdanjima zločina nastalih u ratovima devedesetih, već duži niz godina propuštaju se šanse da se uspostavi distanca i sa novih pozicija vrednuje nasleđe Jugoslavije i socijalizma, da se iz novih uglova problematizuju sećanja na Drugi svetski rat i političku praksu i kulturnu svakodnevicu Kraljevine Jugoslavije. Svesno se i permanentno propušta i mogućnost da se etablira koncepcija savremene istorije kao proizvoda zajedničkih evropskih sećanja na traumatično 20. stoleće, kroz jasnu predstavu pripadnosti Evropi i osudu totalitarnih i diktatorskih režima. Srbija i dalje ostaje zatvorena u viziji o sopstvenoj posebnosti i neuporedivosti. Za deo te vizije zaslužne su i muzejske ustanove: one u velikoj meri reflektuju, ali i petrifikuju preživljeni koncept kolektivnog identiteta, utemeljen u glorifikaciji nacionalne prošlosti, a ne u njenom konstantnom preispitivanju.

Već samo poređenje internet prezentacija muzejskih ustanova u Srbiji sa muzejima na zapadu, ali i istoku Evrope, svedoči o njihovoj jasnoj ideološkoj poziciji i funkciji. U Srbiji su muzeji mesta u kojima se rasvetljava istorija „srpskog naroda i Srbije“ i definiše „svesrpski kulturni prostor“. Terminologija i način izlaganja istorijata institucija, uz precizno i opširno navođenje pravnih akata kojim su muzeji osnovani, uslova pod kojim su radili i stradali, posredno svedoči o tome koliko su u savremenom srpskom društvu i nepoznate i nepoželjne diskusije koje bi podstakle artikulaciju novih koncepcija i kontekstualizacija muzejskog materijala van tradicionalnih okvira – okvira danas prevaziđenih, koji su utemeljili nacionalne zajednice tokom 19. veka, ili snažili socijalizam sredinom narednog stoleća. Opređeljeni da tragaju za „autentičnom predstavom prošlosti“, muzeji u Srbiji se još uvek teško suočavaju sa sopstvenim zlom. Uzroke i razloge sumornih istorijskih dešavanja isuviše često i dalje prepoznaju u drugima, a ne i u sopstvenoj nacionalnoj zajednici. Doduše, predstave prošlosti u nekim savremenim muzejskim izložbama uspevaju da provociraju i podstiču na razmišljanje, ali pre svega da trasiraju jednu drugačiju interpretaciju istorije. U široj javnosti one lako dobijaju tumače koji ih sa velikim razumevanjem ili relativizuju ili a priori osuđuju. U vremenu u kome nova paradigma evropskih društava ne leži u traganju za zlom koje je

naneto nama i glorifikovanju nacionalne žrtve, stalnom dokazivanju koliko su se drugi ogrešili o nas, već upravo u objašnjenju sopstvene odgovornosti za užase istorije, situacija u kojoj se muzeji Beograda nalaze svedoči o nedvosmislenoj izopštenosti. Nova paradigma istorije i novi koncept identiteta ostaju srpskom društvu, u najvećoj meri, posve izvan perceptivnog okvira.

U isto vreme, na globalnom nivou istorijskih prezentacija, istorijski narativi i načini vrednovanja prošlosti značajno su se promenili. Istraživanja mesta sećanja i analize kolektivne memorije omogućili su da se prošlost sagleda iz novog ugla, da joj se postave neprijatna pitanja i da se potencira istraživanje potisnutih epizoda sopstvene istorije. Ona su, doduše marginalno, prisutna i u srpskoj historiografiji. Civilna društva su otvorila diskusije u kojima su glavna pitanja bila: koliko smo zla mi naneli drugima, da li je nacionalna prošlost uvek bila martirska i veličanstvena, ili je bila i sramna, ali kao takva hotimice i čak sistematski zaboravljena. U gotovo svim evropskim društvima poslednjih decenija pokrenute su žučne debate o decenijama prikri vanim istorijskim epizodama. Problematizovane su godinama neupitne i opšte-prihvaćene procene. Iako su diskusije često bile neprijatne, one su jasno afirmisale dijalog kao preduslov razvoja demokratskih, višenacionalnih i multikulturalnih vrednosti i na taj način ključno uticale na koncepciju savremenih muzeja.

Potisnute epizode iz prošlosti diskutovane su u stručnim krugovima i javnosti širom Evrope pod snažnim uticajem uverenja da samo trauma može da proizvede katarzu. Tome je posebno značajno doprinosilo otvaranje muzejâ holokausta. Na taj način snažno je afirmisan angažovan stav da savremene generacije nikada ne mogu biti okrivljene za zločine koji su se dogodili u prošlosti, ali da one stalno moraju biti svesne svoje odgovornosti za to kako pamte prošlost i zločine koji su u njoj počinjeni, jer se kroz sećanja izgrađuje identitet grupe i prepoznaju „drugi“.

Kolektivna sećanja se stalno selektuju, rekonstruišu, menjaju. U načinu na koji je prošlost zapamćena uvek se prepoznaje sistem vrednosti grupe koja je odlučila da određene epizode iz prošlosti zapamti i memorijalizuje, a da određene prećuti, potisne i namerno zaboravi. Zato je i priča o mestima sećanja i muzejima kao mestima pomirenja zapravo priča o razlozima zaboravljanja.

Facing the Past Case Study: Belgrade Museums

Dr Olga Manojlović Pintar, Institute for recent history
of Serbia, Belgrade

Dr Aleksandar Ignjatović, Architectural Faculty, Belgrade

„Places of memory“ – places that create and articulate the meanings of the past represent formative issue of collective memory and identity building processes. These places encounter diverse discourses, which reflect different perceptions of historical events, personalities and phenomena, being substantive matter of ideological narratives, pattern of value systems and political practices in the society. Amongst great number of remarkable topics that could be designated as „places of memory“ – from historical data, celebrations and commemorations, monuments, prominent artifacts set in public, historical or mythical figures; to sport clubs and societies, food, entertainment and festivities – amongst all these subjects, museums are basic elements in „specialization“ of ideologies and political projects. That is the reason why analysis of museums, their conceptual framework, exhibition policies and, above all, their contextual references, represent a key for understanding complex processes of self identification that characterize contemporary societies.

To focus the Belgrade museums as particular case study of historical culture in Serbia enables thorough survey of both interpretations and evaluations of historical and cultural heritage, tradition of wars, rebels and uprisings, Yugoslav experiences and so on. Ubiquitous deficiency of permanent exhibitions in majority of Belgrade museums represents symptomatic feature of prevailing concept of identity in Serbia, which still lacks rational relations with historical discourses. Failing to exercise and govern process of constructing the image of the past, to recognize and promote the art of interpretation, as well as of a dialogue that surely represents the basic issue of multicultural and multidirectional identity in any contemporary society, Belgrade museums are reflecting numerous historical controversies and (in)efficient attempts for their understanding and overcoming at the beginning of the 21th century.